

Аліна Сушко,
кандидат історичних наук,
Заступник генерального директора
з наукової роботи Музею історії міста Києва,
науковий співробітник
Інституту археології НАН України

Аркадій Козловський,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту археології НАН України

В'ячеслав Крижановський,
Молодший науковий співробітник
Інституту археології НАН України

ДРІБНА КЕРАМІЧНА ПЛАСТИКА РАНЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ З РОЗКОПОК КИЄВА ПО ПРОВУЛКУ ГЕОРГІЙВСЬКОМУ, 9/11 У 2020 РОЦІ

Роботу присвячено аналізу колекції керамічних іграшок XVII–XVIII ст. виявлених під час археологічних досліджень по провулку Георгіївський, 9/11 у 2020 році. Проведено морфологічний та архіометричний аналіз. В черговий раз було доведено, що саме свищики у формі коней були найпопулярнішими. Поряд з зооморфною пластикою побутували орнітоморфні (свищики-пташки) та антропоморфні вироби (барини та вершиники) у незначній кількості.

Ключові слова: Київ, археологічні дослідження, глина, іграшка.

Протягом літа-осені 2020 року співробітниками Старокиївської та Архітектурно-археологічної експедицій ІА НАНУ на перетині вул. Стрілецької та пров. Георгіївського, 9/11 у Шевченківському районі м. Києва, поруч з Національним заповідником «Софія Київська» (Рис. 1, 1) проводилися розкопки, під час яких було знайдено та досліджено 62 археологічних об'єкта різноманітного призначення. Окрім значної кількості давньоруських, на ділянці розкопу було виявлено 14 об'єктів пізньосередньовічного часу, що датувалися серединою XVII–XVIII ст., серед яких керамічні іграшки цілих та фрагментованих форм виявлені у чотирьох: 2, 6, 13 і 24 (Рис. 1, 2).

Об'єкт 2 знаходився у північно-західній частині ділянки розкопу, мав прямокутну, витягнуту з півночі на південь форму, орієнтований стінками по сторонам світу. Розміри об'єкта 4,45×3,85 м, глибина – 2,48 м (тут і надалі глибини об'єктів будуть зазначені від рівня сучасної денної поверхні (відмітка: 191.17 за Балтійською системою висот)). За своєю конструкцією цей об'єкт нагадував підвальне приміщення будівлі. Уздовж західної стінки фіксувався ряд різних за розміром ям. На підлозі об'єкта (у північній частині) зафіксовано прямокутну конструкцію, вздовж стінок якої йшли канавки – заглиблення від горизонтально поставлених колод, а по кутах і посередині стінок знаходилися стовпові ями. З півночі до цієї конструкції примикало прямокутне заглиблення. Шарувате заповнення об'єкта складалося з прошарків темно-сірого, сірого, темно-коричневого і чорного ґрунту, а в південній частині зафіксовано масивний розвал печини з рештками битих кахлів. Судячи з конструктивних особливостей, наявності стовпових ям, розвалу печі, що могла завалитися з другого поверху, а також заповнення можна припустити, що об'єкт 2 являв собою підвал двоповерхової (?) будівлі.

В об'єкті 2 виявлено фрагмент свищика від якого збережено частину живота та задні кінцівки (рис. 2, 4). Виготовлений виріб зі світлопалених глин світло-сірого кольору з домішками дрібнодисперсного піску, має хороший випал. Виріб тонкостінний, охайно виконаний, невеликий за розміром: 4,2×3,3×2,2 см, d отвору 0,4 см. За рахунок того, що іграшка збережена фрагментарно вдається прослідкувати технологічні особливості її виготовлення, зокрема, яскраво виражені сліди внутрішнього зрізу під час формування свистка та скупчення глини у внутрішній частині, які утворилися внаслідок проколювання бічних отворів. Іграшка покрита ангобом та декорована рудою фарбою.

З цього ж об'єкту походить свищик у формі коника у якого збережений тулуб з частиною передніх та задніх кінцівок, свисток (рис. 2, 2). Бічний отворів-лада з права повністю збережений на рівні отвору зліва — злам, прослідковується лише слід від нього. Товстостінний, виготовлений зі світлопалених глин білого кольору, домішки дрібнодисперсного піску, керамічне тісто гарно промішане. Випал іграшки наскрізний. Виріб суцільно вкритий ангобом та декорований фарбою рудого кольору. Що правда, декор майже не зберігся, проглядається легким відтінком. Виготовлений коник охайно має пропорційні форми. Розміри: 5,7×4,4×4,1 см, d отворів 0,5 см.

Ще в одного коника-свищика втрачено голову, частину свистка та кінцівки (рис. 2, 3). Саме сидло не збереглося, проте прослідковуються сліди в місцях його кріплення. Грива змодельована шляхом заципу по сирій глині. Крім звичайних двох бічних отворів-лада наявний ще один, в області живота ближче до задніх кінцівок. Виріб товстостінний, виготовлений зі світлопаленої глини білого кольору з додаванням піску. Випал не достатній. Виконаний свищик неохайно, на лицьовій поверхні — напливи глини, сліди від інструменту. Розміри: 7,2×4,9×8,1 см, d отворів 0,4 см. Коник покритий ангобом та декорований смужками рудого кольору.

Окрім зооморфної пластики в комплексі виявлений свищик і у формі пташки. Виріб збережено частково, відбито праву лапку, свисток та голову (рис 2, 1). В частині ближчій до хвоста-свистка сформовано додаткову ніжку, яка урівноважує досить масивний виріб. Розміри: 9,8×6,1×6,6 см. d отворів - 0,8 см. Іграшка товстостінна, виготовлена зі світлопаленої глини, має наскрізний випал. По всій площині покрита ангобом та декорована смужками коричневого кольору. Подібну за формою та декором іграшку було також знайдено під час дослідження Старокиївської гори, яка була датована XVIII ст. (Попельницька 2006, с. 88).

Об'єкт 6 знаходився у північно-західній частині ділянки розкопу, на захід від об'єкта 2, мав квадратну форму, орієнтований стінками по сторонам світу. Вдалося зафіксувати лише кут споруди, більша частина якої виходила за межі розкопу. Розміри розкритої частини об'єкта 1,30×1,30 м, глибина — 2,68 м. У кутку знаходилася стовпова яма, а, примикаючи до південної стінки — яма більшого розміру. Шарувате заповнення об'єкта складалося з прошарків темно-сірого, сірого, темно-коричневого і чорного ґрунту (аналогічно до заповнення об'єкта 2). Судячи з конструктивних особливостей та заповнення можна припустити, що об'єкт 6 — частина житлової або господарчої споруди.

З цього об'єкту походять три свищика у формі коників, які збережені фрагментовано. У першого відсутні: голова, частина свистка та кінцівки (рис. 2, 8). Виріб невеликих розмірів: 6,9×4,5×6,0 см. d отворів-0,5 см. Від другої іграшки збережено лише грудна частина та передні кінцівки (рис. 2, 6) (розміри: 4,5×4,0×1,5 см). А від третьої іграшки - нижню частину тулубу та фрагмент задньої правої ноги (рис. 2, 5) (розміри: 5,6×2,8×2,6 см). Потрібно зазначити, що останній виріб значно мініатюрніший за попередні. Усі свищики тонкостінні, виготовлені з світлопалених глин білого кольору з домішками дрібнодисперсного піску, мають наскрізний випал. Загалом вироби непоганої якості, проте, один з них має значну кількість дефектів на зовнішній поверхні, які були зроблені під час формування пищика (прослідковуються відбитки нігтів та механічні пошкодження поверхні). Вироби покриті ангобом та декоровані смужками рудої фарби, що правда на двох іграшках вона майже не зберіглася, а одній чітко прослідковується.

Поряд зі свищиками знайдено і антропоморфну іграшку, так звану «бариню» (рис. 2, 7). Виріб фрагментовано, лишився тулуб до поясу та ліва рука у зігнутому стані. Вірогідно це жіноча фігурка, яка в руках тримала дитину або якусь свійську птаху. На жаль, з залишків важко визначити достеменно, проте подібні сюжети були досить популярні для виробів цієї категорії. На шії, фігурки розміщені три глиняні стрічки, імовірно так імітувалося намисто. Окремі деталі костюму профарбовані рудою фарбою. Пальці на руках означені прокресленими лініями. Виготовлена фігурка зі світлопаленої глини білого кольору видимі домішки відсутні, випал наскрізний. Виріб виготовлений якісно, з приділенням значної уваги деталям. Розміри 5,6×3,0×4,2 см. Аналогічна антропоморфна пластика різного стану збереженості була знайдена під час розкопок в урочищі Аскольдова могила в 1997 р. (Мовчан, Климовський 1997, с. 12), на Фролівській горі (Попельницька 2006, с. 89), по вул. Володимирська, 7 в 1957 р. (Богусевич 1957, с. 23).

Об'єкт 13 знаходився у центральній частині ділянки розкопу, на південний схід від об'єктів 1 і 6, мав підквадратну форму, орієнтований стінками по сторонам світу. Розміри об'єкта 3,35×3,05 м, глибина — 2,16 м. За своєю конструкцією він нагадував підвальне приміщення наземної будівлі.

Вздовж стінок фіксувалися заглиблення, схожі на стовпові ямки, а на підлозі — рештки дерев'яних конструкцій будівлі, що завалилися у підвал (?). Окрім цього, тут, на рівні підлоги виявлено нішу, заглиблену у західну стінку об'єкта (з плямою від вогнища ?) — пристрій для обігріву (?) приміщення підвалу, що рідко використовувався. Шарувате заповнення об'єкта складалося з прошарків темно-сірого, сірого, темно-коричневого і чорного ґрунту (аналогічно до заповнення об'єктів 2 та 6). Судячи з конструктивних особливостей, наявності стовпових ям (?) і завалених дощок (?), наявності опалювального пристрою (ніші з вогнищем), а також заповнення можна припустити, що об'єкт 13 був підвалом житлової або господарчої споруди.

В заповнення цього об'єкту виявлено ще два свищики у формі коней (рис. 2, 10). В одній іграшки збережено грудну та нижню частину тулубу, передні кінцівки. Лівий отвір не зберігся, правий — частково. Виріб тонкостінний, виготовлений зі світлопаленої глини з домішки піску, прослідковуються кварцові вкраплення, Випал хорошої якості. Поверхня іграшки покрита ангобом та декорована рудою фарбою. Розміри: 4,6×3,5×5,0 см.

Другий свищик майже повністю зберігся, відбито лише мордочку, края вух, частину пищика на кінцівки (рис. 2, 9). Коник стрункий, має довгу шию з гривною, яка показана легким, майже не помітним защипом. На спині коня розташовано сідло. Виготовлений зі світлопаленої глини сіро-бежевого кольору без видимих домішок. Тісто гарно промішане. Якісний випал. По всій площині свищик прикрашений рудими смужками. Розміри: 8,0×4,0×7,2 см. d отворів - 0,5 см.

Об'єкт 24 знаходився у південно-західній частині ділянки розкопу, на південь від об'єкта 2, мав підквадратну форму, орієнтований стінками по сторонам світу і примикав до західної стінки розкопу. Розміри об'єкта 3,35×3,05 м, глибина — 2,16 м. За своєю конструкцією цей об'єкт, аналогічно до об'єкта 13, також нагадував підвальне приміщення наземної будівлі. Уздовж його стінок фіксувалися заглиблення, схожі на стовпові ямки. З південно-східного кута до об'єкта примикало видовжене заглиблення, яке у стінці основної споруди закінчувалося полицею-сходиною (?). Можливо, це був вхід до підвалу (?). У цій частині об'єкта також було зафіксовано завал печі (?), що складався зі щільного шару печини, перемішаного з битими кахлями та цеглою. Схоже, що тут, аналогічно до завалу в об'єкті 2, піч також могла впасти з верхнього поверху в підвал. На підлозі об'єкта виявлено рештки дерев'яних конструкцій будівлі що, аналогічно до ситуації в об'єкті 13, також завалили підвал (?). Цікавим є те, що тут, так само, як і в конструкції об'єкта 13, присутня ніша, заглиблена у його південну стінку на рівні його підлоги, але на її дні не було жодних слідів вогнища. Можливо, вона так і не була використана для обігріву. Шарувате заповнення складалося з прошарків темно-сірого, сірого, темно-коричневого, чорного ґрунту (аналогічно до заповнення об'єктів 2, 6 та 13). Судячи з конструктивних особливостей і заповнення можна припустити, що об'єкт 24, аналогічно до об'єкта 13, був підвалом наземної будівлі.

Особливо цікавим є свищик у формі коня з об'єкту 24 3-го розкопу. У іграшки збережено передню частину — грудина, шия, голова (відбито верхню частину вух, мордочку), передні кінцівки (рис. 3, 2). Наявна частина сідла. Прослідковується отвір-лада зліва. Виготовлений охайно. Має ретельно змодельовані вуха з глибокими проколами у середину, грива сформована защипом, очі — проколами. Тонкостінний, виготовлений зі світлопаленої глини білого кольору видимі домішки відсутні. Розміри: 4,2×9,0×4,0. На окрему увагу заслуговує наявність на голові коня стилізованої квітки. Цей образ однозначно святковий. Квітки та стрічки вплітали коням до святкових діянь чи поїздки на ярмарку. На день пам'яті святих мучеників Флора та Лавра, які вважаються покровителями коней і під заступництвом яких знаходиться худоба, коней кормили свіжим сіном та вівсом, виводили на луг та вичісували, вплітали їм у гриви квіти та стрічки, основне - не працювали на них в цей день.

Білоглиняні свищи-коники схематично виготовлені та орнаментовані рудою опискою були найпопулярнішою забавкою XVII–XVIII ст. Подібні іграшки у численній кількості також виявлені під час розкопок по вулицям: Цитадельній, Паторжинського, 14 (Мовчан, Боровський, Климовський 2000, с. 8), Гончарна (Івакін, Козубовський, Герасимов 1992, с. 15), П. Осипенко (Стрітенська), 9 (Боровський 1983, с. 7), Володимирська, 3 (Мовчан, Боровський, Архіпова... 1996, с. 25), Г. Трипілля (Спаська), 14 (Сагайдак, Занкин, Брайчевская, Михайлов 1988, с. 17), Аскольдова могила (Мовчан, Климовський 1997, с. 11).

З цього ж об'єкту походять ще декілька глиняних іграшок. Майже цілий коник-свищик, у якого відбите ліве вухо, надщерблений свисток та задню ліву кінцівку (рис. 3, 1). Виготовлений

охайно з дотриманням пропорцій. Гончар приділив окрему увагу деталям, ретельно змоделивавши вуха, очі означивши прокресленими колами, защипом – гриву. Коник оснащений сідлом. Тонкостінний, виготовлений зі світлопаленої глини білого кольору без видимих домішок, якісно випалений. Коник повністю покритий поливою темно-зеленого кольору. Розміри: 6,5×4,0×8,6 см, d отворів- 0,5 см.

Також знайдено чотири фрагменти: грудної частини (3,8×2,1), два залишки кінцівок (2,1×1,3; 1,8×1,4) та частину живота (1,6×2,3), які виготовлені з світлопаленої глини білого кольору з домішками дрібнодисперсного піску, якісно випалені з зовнішньої частини покриті поливою темно-зеленого кольору (рис. 3, 4). Судячи з якості керамічного тіста та кольору поливи, вірогідно є частинами однієї іграшки, подібної за стилістикою до попередньої.

Подібні вироби датовані XVIII ст. були знайдені під час археологічних досліджень по вул. Волоська, 16 та Сагайдачного, 18 (Сушко 2019, с. 528).

Свищик у формі пташечки від якого збережено лише грудну частину (рис. 3, 3). В центральній частині виробу розташований отвір-лада. Виготовлена іграшка з червонопалених глин теракотового кольору без видимих домішок, має якісний випал. Зовні розписана коричневою фарбою та поверх покрита прозорою поливою. Розміри: 4,4×5,3×2,4 см, d отвору - 0,4 см.

На окрему увагу заслуговує масивна, проте реалістично виготовлена іграшка – вершник (рис. 3, 5). Незважаючи на те, що виріб не пустотілий, що прослідковують на зламах, вона не була свищиком. У іграшки втрачено голову та кінцівки, грива лишилася частково. Тулуб сформовано з анатомічними деталями, чітко виділяється круп та міцна грудна частина, покреслено репицю та холку тварини. Шляхом прокреслення позначено віжки. Пітник або вальтрап, попруги та сідло виготовлено окремо та доліплено до основи коня. Сідло та вальтрап пофарбовані в коричневий колір. Проте в їх центральній частині фарба відсутня та прослідковуються вм'ятини, які зроблені по сирій трішці підсушеної глини. Подібні вм'ятини є і на шиї коня. Імовірно в цьому місці кріпився вершник, фігурка якого на жаль не збереглася. Іграшка виготовлена зі світлопаленої глини бежевого кольору без видимих домішок. Випал наскрізний. За стилем виконання та якістю керамічного тіста останні дві іграшки імовірно відносяться до традиції ліпки керамічних іграшок кінця XVIII – початку XIX ст.

Отже, під час розкопок виявлено житлово-господарчі будівлі середини XVII–XVIII ст., що мали підвальні приміщення, які могли опалюватися в холодну пору року. У їхньому заповненні, поруч з великою кількістю артефактів (переважно фрагментів керамічних та скляних посудин) знайдено дитячі іграшки на прикладі яких вчергове доведено що найпопулярніші серед київських керамічних іграшок ранньомодерного часу були свищики, більшість з яких у формі коників. Вироби однотипні, але виготовлені достатньо майстерно. Хоча є приклади з непропорційною формою, слідами браку під час орнаменталізації. Майстри надавали іграшкам стрункий стан, довгу шию зі стилізованою гривною, широкі крижі та короткі кінцівки. Переважно голови відбиті, але ті, що збереглися, мають видовжену форму та невеличкі вухка. Деякі з них, виконані в реалістичній манері.

Орнітоморфні фігурки значно різняться між собою за якістю керамічного тіста, стилістикою виконання та декору. Що імовірно свідчить про їх різний час побутування.

Крім зооморфних фігурок маємо два антропоморфні вироби. Серед них вершники та жіноча фігурка. Як зазначено вище, одну з іграшок визначити, як вершника ми можемо лише за залишками місць кріплення воїна на фігурці коня. Проте відповідно до аналогій вершник виготовлявся окремо від коня, як правило, тулуб чоловіка зображувався схематично. Жіноча фігурка постає в образі «барини» одягнутою у відповідності до ранньомодерних модних тенденцій.

Всі іграшки виготовлені шляхом скульптурної ліпки з використанням неповного начину, формувалася основа до якої доліплювалися функціональні та декоративні частини виробів. Виготовлені зі світлопалених, значно менший відсоток з червонопадених глин, в більшості випадків з додаванням дрібнодисперсного піску. Декоровані вироби з використанням прийомів прокресленої техніки, на одних іграшках моделювалися анатомічні риси, а на інших - імітувалася кінська упряж. Основна частина виробів покриті ангобом та прикрашені опискою. Дві іграшки покриті поливою. Полива наносилася сухим способом. Дрібна пластика випалена у спеціальних гончарних печах, про що свідчить якісний рівномірний випал, за виключення однієї глиняної іграшки.

ЛІТЕРАТУРА

- Богусевич, В.А. 1957. Отчет о раскопках в Киеве на Владимирской улице, д. № 7-9 в 1957 г. (май-июнь). НА ІА НАНУ, 1957/37-а.
- Боровський, Я. С. 1983. *Звіт про археологічні дослідження в городі Ярослава в 1983 р.* НА ІА НАНУ 1983/23в.
- Івакін, Г. Ю., Козубовський, Г. А., Герасимов, Д. М., Чекановський, А. А., Чміль, Л. В. 1992. *Звіт про археологічні дослідження урочищ Гончарі та Кожум'яки (вул. Гончарна та Воздвиженська) в Києві в 1992 р.* НА ІА НАНУ 1992/33.
- Мовчан, І. І., Боровський, Я. Є., Архіпова, Є. І., Гончар, В. М., Климовський, С. І. 1996. *Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАН України у 1996 р. в Києві по вул. Стрітенській та по вул. Володимирській, 3.* НА ІА НАНУ 1996/66.
- Мовчан, І. І., Боровський, Я. Є., Климовський, С. І. 2000. *Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАН України у м. Києві у 2000 р. по вул. Паторжинського, 14.* НА ІА НАНУ, 2000/81.
- Мовчан, І. І., Климовський, С. І. 1997. *Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАН України в 1997 р. в урочищі Аскольдова могила.* НА ІА НАНУ, 1997/34.
- Попельницька, О. О. 2006. Київський замок XIV–XVII ст. у світлі писемних та археологічних джерел. *Історико-географічні дослідження в Україні*, 9, с. 80-95.
- Сагайдак, М. А., Занкин, А. Б., Брайчевская, Е. А, Михайлов, П. С. 1988. *Отчёт о полевых исследованиях Подольской постояннодействующей экспедиции на участке по ул. Героев Триполья, 14 в г. Киев в 1988 г.* НА ІА НАНУ, 1988/25.
- Сушко, А. О. 2019. Керамічна іграшка Києва XI – XIX ст. *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: матеріали роботи.* с. 515-529.
-

Alina Sushko,
PhD, Deputy Director General for Scientific Work
of the Museum of the History of Kyiv,
Researcher at the Institute
of Archaeology of the NAS of Ukraine

Arkadii Kozlovskiy,
PhD, Senior Researcher at the
Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

Viacheslav Kryzhanovskiy,
Junior Researcher at the
Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

SMALL CERAMIC SCULPTURE OF EARLY MODERN TIMES FROM EXCAVATIONS ON GEORGIEVSKY LANE, 9/11 IN 2020

The work is devoted to the analysis of a collection of ceramic toys of the XVII-XVIII centuries discovered during archaeological research at 9/11 Heorhiivskiy lane in 2020. Morphological and archaeometric analysis was carried out. Once again, it was proved that horse-shaped whistles were the most popular. Along with zoomorphic plastics, ornithomorphic (bird whistles) and anthropomorphic products (ladies and horsemen) were used in small numbers. A general characterization of the technology of manufacturing products is given. Two technological schemes are analyzed: the method of sculptural modeling and machine-manual construction.

Keywords: Kyiv, archaeological research, clay, toy.

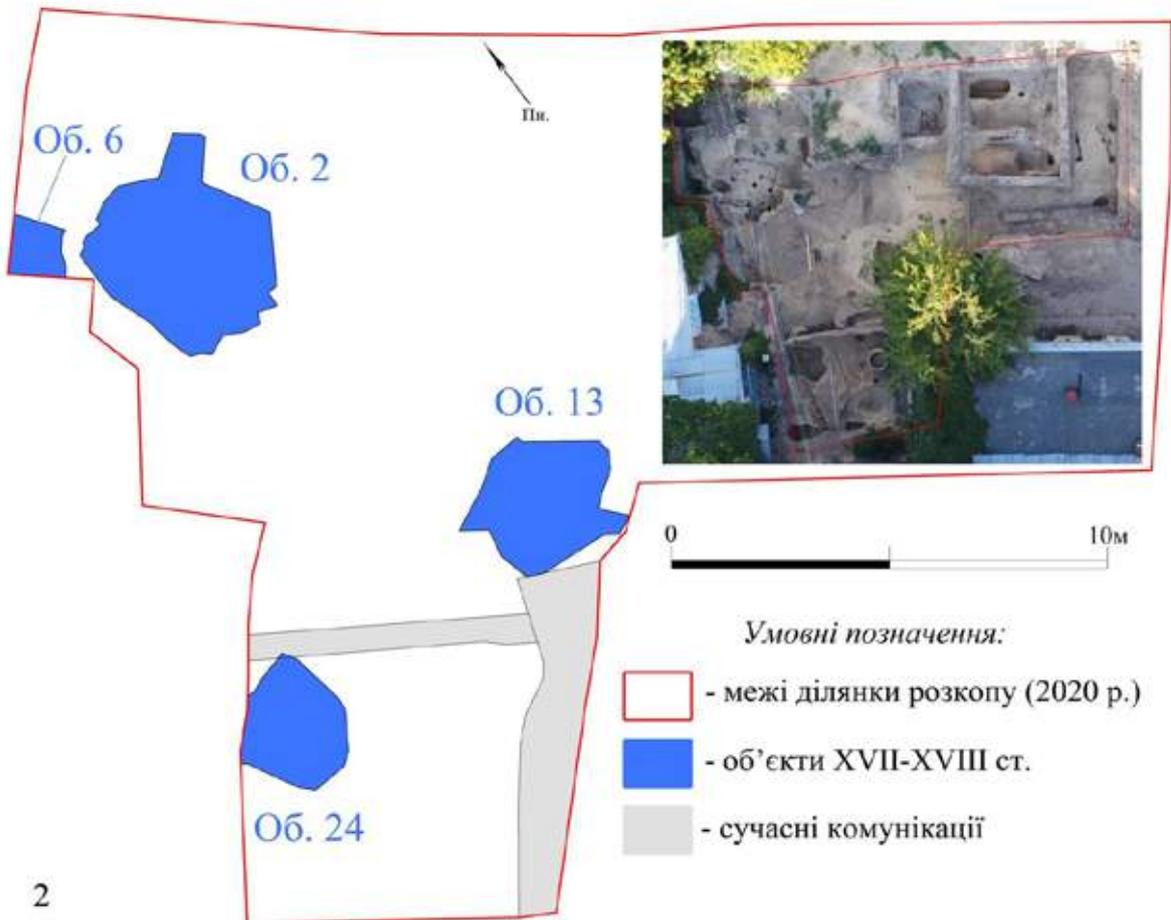
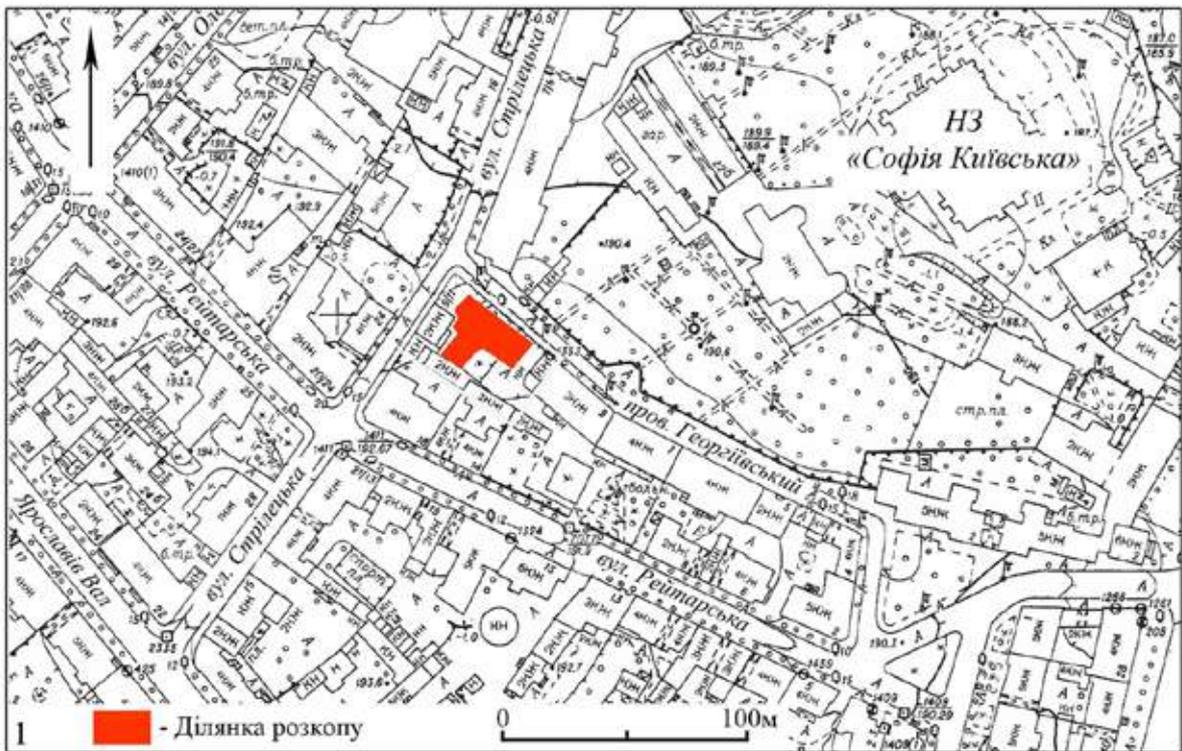

Рис. 1. 1 - локалізація ділянки досліджень на мапі міста;
2 - план розкопу

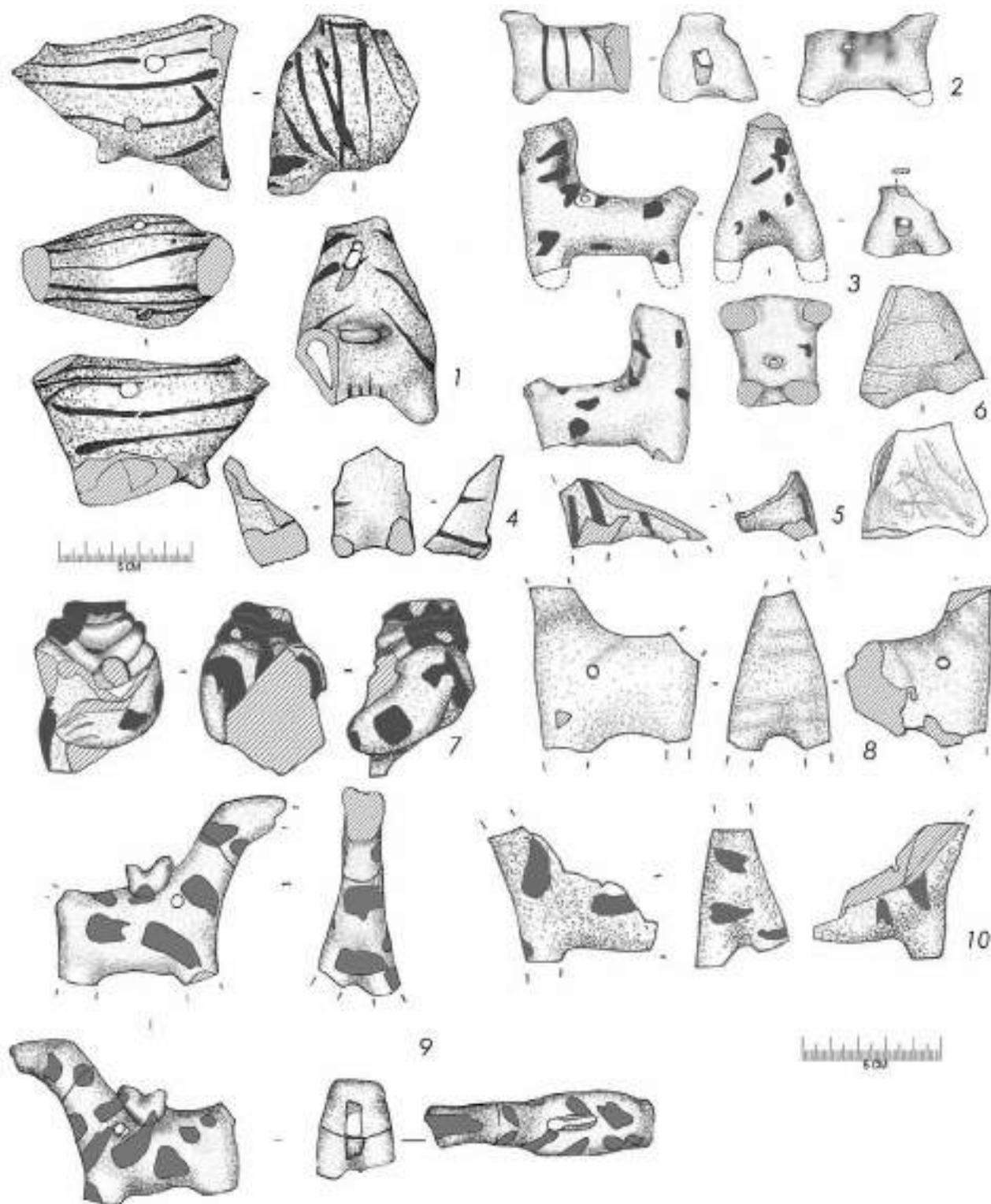

Рис. 2. Керамічні іграшки

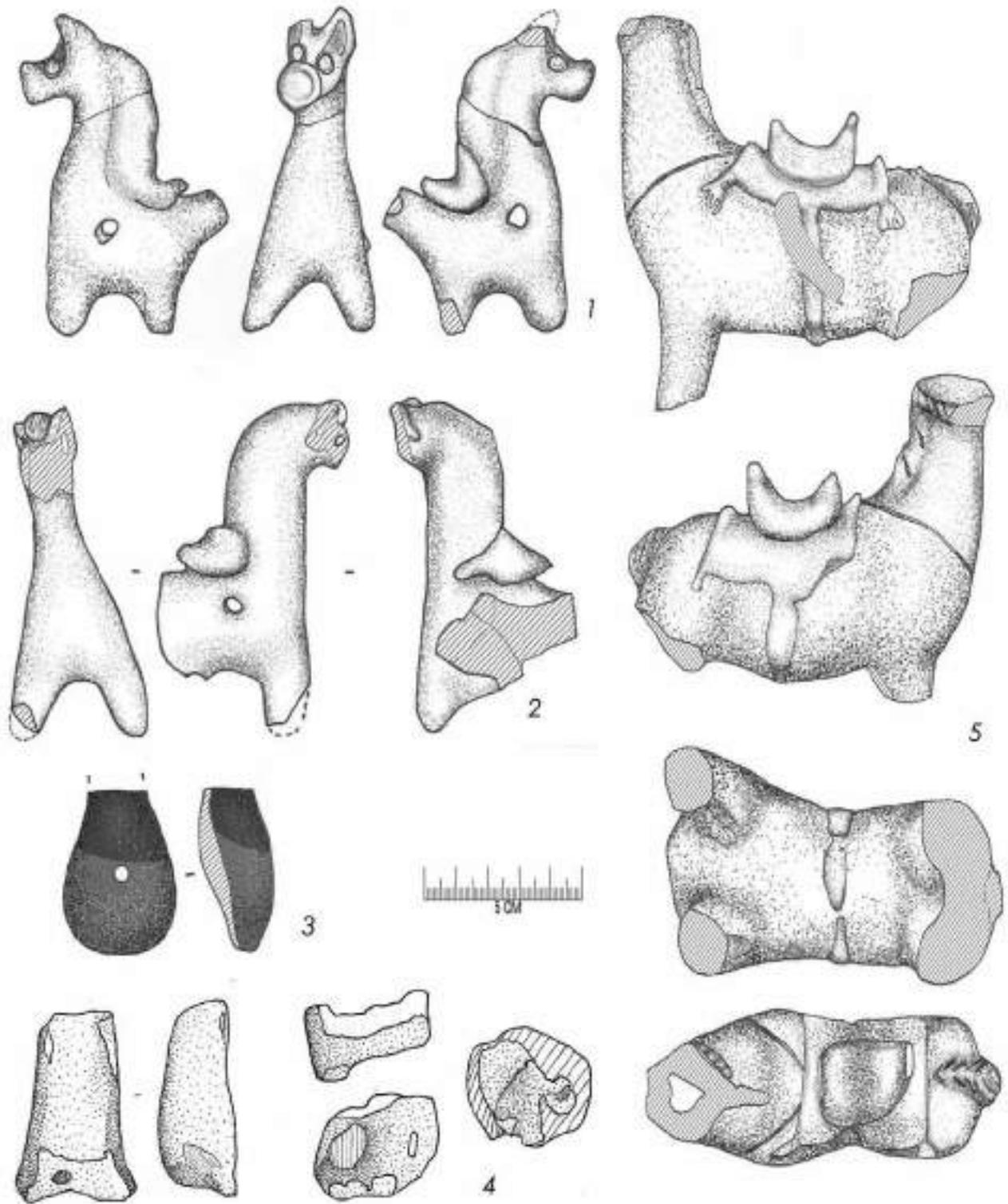

Рис. 2. Керамічні іграшки